

sti, jest fundamentalni izvor znanja, a zasniva se na dva principa, istinitosti i povjerenju. Između te dvije suprotstavljene pozicije autorica pokušava braniti jedno kompromisno rješenje. Ona, revidiranjem i redukcionizma i antiredukcionizma, nastoji pomiriti stav o nemogućnosti opravdanja neposrednog prihvaćanja svjedočanstava sa stavom da svjedočanstvo ima istovjetan epistemički status kao i individualne spoznajne sposobnosti. To je učinjeno u posljednja dva poglavlja knjige, gdje je, uz prikaz suvremenih rasprava, kritici podvrgnut antiredukcionizam. Potom je, kao jedno kompromisno rješenje, ponuđen koherentistički redukcionizam prema kojem se provjera obavlja na temelju pozadinskog znanja ili već usvojenog skupa vjerovanja o svijetu. Svojevrsni zaključak drugog dijela knjige bio bi da svjedočanstvo *jest* jedan od fundamentalnih izvora informacija.

U knjizi su jasno izložene karakteristike socijalne spoznajne teorije te je opisana uloga koju bi ona trebala imati u već postojećoj spoznajnoj teoriji. S jedne strane ponuđen je pregled osnovnih ideja i problema s kojima se ova teorija danas susreće. S druge strane autorica nastoji ponuditi svoje vlastito shvaćanje i neka potencijalna rješenja. Mislim da nema razloga zašto se socijalnu spoznajnu teoriju ne bi prihvatilo kao vrijedan i obećavajući pristup u suvremenim epistemološkim raspravama. Naime, društvo bi trebalo dobiti zaslužen mjesto i priznatu vrijednost u razmatranju spoznajnih procesa. Ova knjiga, može se reći, predstavlja izvrstan početak jednog takvog plana i poticaj za njegovu provedbu.

Dušan Dožudić

*Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Ulica grada Vukovara 68,
HR-10000 Zagreb
metaducho@yahoo.com*

Frans B. M. de Waal, *Prirodno dobri. Podrijetlo ispravnog i pogrešnog kod ljudi i drugih životinja*, prevela Ljerka Pustišek, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001, 367 str.

Knjiga *Prirodno dobri* u originalu je objavljena 1996. godine u nakladi Harvard University Pressa. Sudeći prema recenzijama i kritikama koje su uslijedile, čini se da je autor Frans de Waal, međunarodno poznati zoolog i etolog, polučio znatan interes čitatelja i šire znanstvene zajednice. Naime, njegovo je djelo, podjednako u znanstvenom, stručnom i literarnom aspektu, ocjenjivano kao lucidno, originalno i provokativno. Slagali se ili ne s de Waalovim tezama, on, u svakom slučaju, uspijeva potaknuti na ponovno razmatranje određenih stavova o našoj evolucijskoj povezanosti s drugim životinjama. Čini se da to do-

sljedno nastavlja i u knjigama te zbornicima jednako zanimljivih naslova kao što su: *Bonobo: The Forgotten Ape* (1997), *Natural Conflict Resolution* (2000), *The Ape and The Sushi Master: Cultural Reflection by a Primatologist* (2001), *Tree of Origin: What Primate Behaviour Can Tell Us About Human Social Evolution* (2001) i *Infant Chimpanzee and Human Child* (2002). Danas su također još uvijek aktualne i de Waalove knjige iz 1982. i 1989. godine, *Chimpanzee Politics: Power and Sex Among Primates* i *Peacemaking among Primates*.

Glavno područje autorova interesa obuhvaća istraživanje sličnosti između po-

našanja ljudi i čovjekolikih majmuna. Tako, nadovezujući se na pitanje o nastanku i razvoju ljudskog morala, de Waal, u knjizi *Prirodno dobri*, prelazi u domenu moralnosti životinja, prvenstveno drugih primata kao ljudima najbližih srodnika. Ova tematika, kao konkretni pokušaj objašnjenja porijekla morala, čini glavnu okosnicu svih šest poglavlja. Tako se u prvom poglavlju, pod nazivom »Darvinističke dileme«, upućuje na bitnije aspekte, sličnosti i razilaženja nekih teorija evolucijske etike, dok se u poglavljima naslovljenim »Suosjećanje«, »Red i poredak«, »Ja tebi – ti meni«, »Međusobno slaganje« završno sa zaključkom, raspravlja o mogućim odgovorima na pitanja koja autor navodi u prologu: »Pokazuju li životinje ponašanje koje odgovara dobrohotnosti određenoj pravilima i propisima ljudskog moralnog vladanja? Ako je tako, što ih na to potiče? I jesu li svjesne toga kako njihovo ponašanje utječe na druge?« (str. 11).

Suprotstavljajući dva gledišta o tome treba li etika biti predmetom bavljenja društvenih znanstvenika ili biologa, de Waal izabire srednji put podržavajući prilog i jednih i drugih u traganju za rješenjima zagonetki morala. Stoga se početna rasprava temelji na značajnim doprinosima sociologa, biologa, sociobiologa, filozofa, primatologa, antropologa..., od Malthusa i Darwina, preko Herberta Spencera i Johna Rockefellera do Edwarda Wilsona i Richarda Dawkinsa. Uvjeti razvoja morala, pitanje morala kao biološke i/ili kulturološke pojave i problem altruizma s obzirom na prirodnu selekciju samo su neke od tema kojih se autor pritom dotiče.

Nedvojbeno je da se kod društvenih životinja prepoznaje suosjećanje. Međutim, pitanje koje se postavlja jest u kojem je stupnju ono slično ljudskom suosjećanju. Kako bi odgovorio na to pitanje, autor istražuje »pomažuće ponašanje« kod životinja te ga suprotstavlja ljudskom doživljaju empatije. Polazeći, nadalje, od pretpostavke da se primati

ponašaju prema društvenim normama, i da se čopor pridržava određenog moralnog poretka, čini se kako slijedi da je među ovim životinjama prisutno uvažavanje »mišljenja« i reakcije drugih.

Društveni poredak u zajednicama primata temelji se, kao i u ljudskim zajednicama, na smislu za društvena pravila. Na koji se način ta pravila uče, održavaju i prenose na potomstvo predmet je de Waalova proučavanja »socijalizacije« životinja. Pritom se istražuje uloga »dominantnih« i »podređenih«, »ugovor« među rangovima, uloga kazne i prihvaćanja, »pomirbe priznavanjem« kao i društvene strategije u životu zajednice. Imajući u vidu podatke koje autor iznosi na temelju svojih i drugih sličnih opažanja u ovom području, može se zaključiti da ljudi, o svojem vlastitom razvoju, mogu još mnogo toga naučiti upravo promatranjem »ustroja« životinjskog svijeta.

Na osnovi usporedbe ljudskih egalitarnih društava sa zajednicama primata produbljuje se pitanje altruističnog ponašanja životinja. U tom smislu razmatra se suradnja prilikom pribavljanja i podjele hrane, ali i implikacije koje ove radnje imaju na društveni status jedinki. Na ovom mjestu posebno se ističe de Waalovo razmišljanje o samim počecima razvoja ljudskog altruizma. Korijeni našeg morala, on tvrdi, sežu sve do vremena kada su naši preci preživljavali zbog međusobne podjele mesa te su time inicirali razvoj uzajamne pomoći i suradnje.

U posljednjem dijelu knjige upućuje se još i na najnovije spoznaje o pojavi sukoba kod primata. U prilog temi o međusobnom (ne)slaganju, slijede, pored ostalog, razmatranja individualnosti, društvenosti, slobode, nadmetanja i pomirenja. Ono što se u ovom kontekstu čini zanimljivim istaknuti jest autorova tvrdnja da su naše spoznaje jasnije i potpunije što se tiče problema sukoba i agresije te njihova rješavanja kod drugih primata, dok su još uvijek prilično netransparentne kada se radi o nama samima.

Jasno je da nas cjelina de Waalove rasprave postavlja pred mnoge probleme. Međutim, možda su najozbiljniji upravo oni koji se tiču našeg odnošenja prema životinjama. Ukoliko, naime, i kod nekih neljudskih vrsta prepoznamo određene sposobnosti za koje znamo da su sastavni dijelovi ljudskog morala, onda se izuzetno značajnim čini pitanje ljudskog moralnog ponašanja prema životinjama. U skladu s tim, autor ustvrđuje da je potrebno »... ponovo vrednovati tradicionalna gledišta koja su se tijekom duge povijesti razvila bez stvarnih alternativa i bez svijesti o osjećajnim i kognitivnim sposobnostima životinja« (str. 275). Može se reći da je autorova glavna namjera, na što i sam upućuje u prologu, ukazati širem čitateljstvu na novije spoznaje koje se tiču životinjskog ponašanja i sudjelovanja u životu grupe. To uspješno i ostvaruje putem razumljivih rasprava, brojnih primjera praćenih dojmljivim fotografijama i gotovo poetskih opisa životinjskih aktivnosti. Na ovaj način Frans de Waal, zasigurno, svojim nepretencioznim, no ne i manje znanstvenim stilom, jednako može privući

pažnju laika kao i znanstvenika različitih usmjerenja i interesa. Međutim, izgleda da ponovo filozofi i biolozi imaju najviše razloga za međusobnu raspravu. Naime, polemika oko uloge jednih i/ili drugih kada se radi o pitanjima morala ostaje i nadalje otvorena. Tome u nekoj mjeri pridonose i donekle proturječne tvrdnje autora. On, kao što je već istaknuto, na početku knjige zastupa zajednička istraživanja ovog područja, dok na koncu zaključuje da »... dolazimo do trenutka u kojem znanost može moral istrgnuti iz ruku filozofa« (str. 280).

Hrvatsko izdanje knjige *Prirodno dobro* odlikuje se korektnim prijevodom, ali i nekolicinom tiskarskih propusta. Budući da knjiga svakako predstavlja vrijedan interdisciplinarni doprinos inače oskudnoj ponudi recentne znanstvene literature u Hrvatskoj, zasigurno je treba preporučiti.

Lovorka Madarević

*Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Ulica grada Vukovara 68,
HR-10000 Zagreb
lmadjarevic@yahoo.com*

Croatian Journal of Philosophy: The Philosophy of John Rawls, Vol. I, No. 3, 2001, str. 187–374.

Treći broj časopisa *Croatian Journal of Philosophy* posvećen je filozofiji Johna Rawlsa, povodom tridesete godišnjice izlaska njegove knjige *Teorija pravednosti* (*A Theory of Justice*, 1971). Utvrđujući značaj tog i kasnijih Rawlsovih djela za političku filozofiju, etiku kao i istraživanje povijesti filozofije, suurednici ovoga broja, Carla Bagnoli i Elvio Baccharini, u uvodu ističu da je cilj osam članaka sakupljenih u ovom svesku »pomoći čitatelju da procjeni izvore, du-

binu i doseg Rawlsove filozofije«. Svi članci, izuzev onog Jonathana Wolffa, pojavljuju se ovdje po prvi put.

Kao uvod i pregled najvažnijih Rawlsovih djela poslužio je članak Sebastiana Maffettonea »John Rawls: An Interpretation«. On dijeli Rawlsovu filozofiju na dva perioda, pri čemu se prvi period poklapa s *Teorijom pravednosti*, dok se drugi dijeli na dio u kojemu je u središtu *Politički liberalizam* (*Political Liberalism*, 1993) i dio kojemu je u središtu